

Türk Tarihinin Kaynaklarında Bazı Etik Sorunlar*

Haldun EROĞLU**

Orcid/0000-0001-6362-6615

Öz: Tarihi olayların peşinden koşarak neler yaşandığını araştıran tarihçiyi en çok zorlayan, bilgiye ulaşmaktır. Geçmişte yaşanmış bugüne taşıyan kaynaklar, tarihçiye bu konuda yardımcı olan en önemli gözlem aracıdır. Ne olduğunu bulmaya çalışırken, olayların belgelere yansımaması kadar, var olanın doğruluğu konusu da tarihçinin en büyük açmazıdır. Zira olayı yapan ile aktaranın zihinlerinin eseri olan tarihi olayların gerçek nedenini öğrenmek karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle tarihçinin, geçmişten bugüne bilgi aktaran kaynakların saf olmadığını gözden uzak tutmaması gerekir. Nitekim tarihsel kaynaklar nesnel olma gayesi gütmazler. Gördüğü ya da duyduğu olayı aktaranın, olayı olduğu halinden ziyade olmasını istediği şekliyle yazması, onun kişisel beklentilerinden beslenir. Geçmişin monarşik yönetim biçiminin yarattığı yönetici yazar ilişkisi, aslında tam bir patronaj ilişkisidir. Yöneticinin muhitinde gelişen yazma eylemi, kaynak yazarını tam bağlılığa yöneltir. Böylece, yazarın beklentileriyle de örtüşen talepler bütünü, tarihsel olayları başka hale sokabilir. Türk tarihinin değişik dönemlerinde kaleme alınmış kaynaklardaki bilgilerin bugüne aktarılmasında da benzer durumla karşılaşmak mümkündür. Kendisi ve ailesinin meşruiyetine yönelik tepkileri ortadan kaldırmak isteyen yönetici; bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik amacıyla muhitinin parçası olan yazarları kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bu çalışmada, Türk tarihinin kaynaklarının bu yönü ele alınacak, örnek olarak belirlenen eserler incelenerek söz konusu durumun olup olmadığı araştırılacak, şayet varsa günümüz tarihçileri açısından ne gibi etik sorunlar yaratıp yaratmadığı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaynak, Etik, Belge, Tarihçi, İntihal

* Bu çalışma, 3-4 Kasım 2023'te Muğla'da düzenlenen X. Tarihyazımı Çalıştayı'nda, "Tarihçi-Kaynak İlişkisinde Etik Sorunlar ve İmkânlar" adıyla yapılan sunumun genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, email: erogluh@ankara.edu.tr

Some Ethical Problems in the Sources of Turkish History

Abstract: The most difficult thing for a historian who researches what happened by pursuing historical events is to reach information. Sources that carry what has happened in the past to the present are the most important observation tools that help the historian in this regard. When trying to find out what happened, the issue of the accuracy of what exists, as well as the fact that events are not reflected in the documents, is the historian's biggest dilemma. Because it is a complex process to learn the true cause of historical events, which are the work of the minds of the one who made the event and the one who transmitted it. For this reason, the historian should not keep out of sight that the sources that transmit information from the past to the present are not pure. As a matter of fact, historical sources do not aim to be objective. The fact that the person who conveys the event he sees or hears, writes the event as he wants it to be, rather than as it is, feeds on his personal expectations. The relationship of the managing author created by the monarchical form of government of the past is actually a full patronage relationship. The writing action that develops in the manager's neighborhood directs the source author to full commitment. Thus, the totality of demands, which also coincide with the author's expectations, can transform historical events into another state. It is possible to encounter a similar situation when transferring the information in the sources written at different periods of Turkish history to today. The manager, who wants to eliminate the reactions to the legitimacy of himself and his family, has not stopped using writers who are part of his neighborhood in order to eliminate this problem. In this study, this aspect of the sources of Turkish history will be discussed, the works identified as examples will be examined to see if this situation exists, and if so, what kind of ethical problems it creates for modern historians will be examined.

Keywords: Source, Ethics, Document, Historian, Plagiarism

Extended Abstract

Scientific research has three stages: problematic, observation and hypothesis. The science of history also works accordingly. Resources are applied to make observations for the solution of the identified problem. Historians reach all kinds of historical events that they can observe from sources. Historical events occur in the way that people's feelings and thoughts turn into actions and are transferred to the next period. The biggest problem in this transmission is that the person recording the event reflects his personal feelings and thoughts into his writing. Therefore, the most difficult thing for a historian to illuminate the past is the contradiction caused by the interpretation of the source author to historical events. In this case, what the historian should do is to take into account the reasons why the person who wrote the historical event could not write and that the documents guiding him have not reached today in their pure form. What spoils the purity of history is the transmission of a historical event by shaping it in the mind of the person who keeps the record today. Because people tend to

express what they hope to see or hear rather than what they see. Memory gives form to testimonies through the mediation of perception, and the mind prefers one of perception. Then he reconstructs them by sorting them by expectations, previous information and what happened. On the other hand, because a person is passionate, passionate and manipulative, he remains under the influence of these feelings when transferring the events he witnessed or heard to later periods. Therefore, he makes an effort to change what he writes as he wants. Because he gets caught up in the mystery of the feelings that affect him. This is the truth, the historian; it should lead to thinking that the information is suspicious, not to blindly believe in what is transmitted, and to use the data by passing through serious criticism. Historical sources are not intended to reveal the truth, in this regard, the scarcity of sources, as well as the excess of them, can mislead the historian and bring about some ethical problems. The basis of this kind of problem encountered in the sources is that in monarchical administrations, managers feel the need to use culture for their own interests. For them, art, science, religion and language are a means of managing people, as well as a means of social hierarchy. The intellectuals of the period who wanted to grab a place around the palace also guided the society in accordance with the desires of the ruler through beliefs, traditions and languages. For this effort, which aimed to stay connected to the manager, they took advantage of all kinds of cultural elements, from artistic tastes, clothing style, eating and drinking habits, to religion, philosophy, science and language. Thus, both the manager and the writers who helped him were profitable. This relationship of interest created a patronage relationship between managers and scientists and artisans until the spread of the printing press. Dec. Those who worked for managers for the sake of their interests also felt honored by this relationship. This was literally the case in an important part of the sources of Turkish history. Those who wanted to gain an important place for themselves around the managers used their pens for this purpose. To a large extent, they preferred the way of transferring historical events to the next period by giving them the shape they wanted. Some writers even exaggerated their praise for the manager and wrote that if they received attention from them and obtained authority, they could use their pens according to their requests. Some of the source authors were accused of plagiarizing from earlier works in their time. In this study, the problems related to sources will be highlighted in the light of historical data, and it will be emphasized that historians should be careful when using information, taking all these into account, and not cause ethical problems that sources will cause.

Tarih yazımında tarihçiye yol gösteren kaynakların kullanımı ve etik meselesi, araştıracının dikkat etmesini gerektiren konuların başında gelir.

İncelemeleri sırasında; görmediği, bilmediği, şahit olmadığı olayı ortaya çıkarırken kullandığı kaynaklarda var olan sorunları göz önünde bulundurmakla birlikte mesleki ahlak olarak adlandırılan ve bir iş kolunda alanın mensuplarının uymak zorunda oldukları temel prensipleri ifade eden etiğe dikkat ederek ona aykırı eylemlere yol açacak girişimlerden kaçınmalıdır. Bilimsel araştırmalarda uyulması gereken etik kurallar Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından *Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi*'nin ikinci bölümünde şu şekilde belirlenmiştir;

Madde 4 (1);

- a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek,
- b) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak,
- c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,
- ç) Tekrar yayım: Mükerrer yayınlarını akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,
- d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,
- e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

(2) Diğer etik ihlal türleri:

- a) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek,
- b) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak,
- c) İnsan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek,
- ç) İnsanlarla ilgili biyomedikal araştırmalarda ve diğer klinik araştırmalarda ilgili mevzuat hükümlerine aykırı davranmak,

- d) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak,
- e) Bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak,
- f) Dayanaksız, yersiz ve kasıtlı olarak etik ihlal isnadında bulunmak,
- g) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak,
- h) Araştırma ve deneylerde, hayvan sağlığına ve ekolojik dengeye zarar vermek,
- ı) Araştırma ve deneylerde, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak.
- i) Araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak.
- j) Araştırmacılar ve yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlüğüne uymamak,
- k) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak,
- l) Akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış veya yanıltıcı beyanda bulunmak (“Yükseköğretim Kurumları Bilimsel”, t.y.).

Aynı yönergenin 5. maddesinde ise bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı olmayan durumlar “Bir başkasının özgün üslup ve ifadesinin aynen kullanmamak şartıyla, anonim bilgilerin, bilim alanlarının temel bilgilerinin, matematik teoremleri ve ispatları gibi önermelerin çalışmalarda kullanılması etik ihlal olarak değerlendirilemez” olarak verilmiştir (“Yükseköğretim Kurumları Bilimsel”, t.y.).

Yönergede belirlenmiş ilkelerin bilimsel araştırma yapan her tarihçi için uyulması zorunlu olan ve dikkat edilmesi gereken prensipler olduğu unutulmamalıdır. Çerçevesi çizilmiş temel kurallar göz önüne alınarak bilimsel araştırmalarda kullanılan kaynaklar ve onlara dayanılarak yapılan çalışmalarda ortaya çıkan etik sorunu konusunun ele alınacağı bu çalışmada, yöntem olarak tarihi olayları aktaran kaynakların kendisinde var olan sorunlar ve nedenleri irdelenecektir.

Bilimsel araştırmalarda yöntem ve teknik konusunda bilgi veren tüm kitaplarda altı çizilen temel ölçüt olarak üç aşamadan söz edilir. Sorun belirleme, gözlem yapma ve hipotez geliştirme olarak belirlenen bu aşamalar, kuşkuya dayalı her bilimsel sorunun cevabını aramanın en etkili yoludur (Ercan, 2017: 20-22). Bir bilim disiplini olduğu artık tartışılmaz olan tarih alanı için de aynı kurallar geçerlidir. Pozitif bilimlerde olduğu gibi sosyal bilim olan tarih disiplini de yukarıda bahsedilen üç aşamalı yöntemle sıkı sıkıya bağlı çalışır. Bu bakımdan; belirlenen sorunun çözümü için ortaya atılan soruların cevaplarının aranmasına dayalı olarak uygulanan yöntem, pozitif bilimlerdeki deney eksenli gözlemin, tarih için imkânsızlığı üzerine yapılan tartışmaların geride kalmasını sağlamıştır. Tarih disiplini için gözlemin kaynaklar üzerinden olayların takibiyle mümkün olduğu malumdur. Nihayetinde belirlenen sorunun gözlemlerle çözümüne yönelik çalışmanın sonucunda ortaya atılacak hipotez de sonrasında yapılacak ve doğruluğunu ya da yanlışlığını kanıtlayacak yeni araştırmalar neticesinde teze dönüşecektir.

Esasında tarih denilen olgu, toplumu etkileyen olaylar bütünüdür. Yadsınamaz biçimde neden sonuç ilişkisine dayanan her türlü tarihsel olay, kişilerin duygu ve düşüncelerinin eyleme dönüşme biçimiyle kendini gösterir. Bu sonuç da tarihin öznesinin insan olduğu gerçeğini ortaya koyar. Sonraki dönem tarihçisi için geçmişte gerçekleşen eylemlerin (Ercan, 2017: 63) kişisel duygu ve düşüncelerin eyleme dönüşmesinden kaynaklanan sübjektifliği sorunu, yüz yüze kaldığı önemli bir açmazdır. Tarih araştırıcısı için bu problem, çözmesi gereken ilk ve en önemli engellerden biri olmasına karşın onun tek sorunu bununla sınırlı değildir. Tarihçinin bilinmediği için araştırarak gün yüzüne çıkarmak sorunda kaldığı tarihsel olayların eylemi gerçekleştirenin hangi gerekçelerle buna kalkıştığı sorusuna cevap aramanın dışında aşmak zorunda kaldığı başka engeller de vardır. Esasında geçmişı aydınlatmanın en zor yanı; şahidin *olmuş şey'e* kattığı yorumdan kaynaklanan hadis (=olan) ile nakil (=aktarılan) arasındaki çelişkidir.

Geçmişte yaşanmış bir olaya şahit olmadığı için bilemeyen sonraki dönemin insanının öğrenmek istediği konuya hâkim olmasını sağlayan ve araştırması hakkında kendisine bilgi aktaran her türlü malzeme onun için kaynaktır. Kaynaklar, sözlü ve sözlü olmayan genel başlığı altında iki ana grupta toplanır. Genelde tarihçilerin ağırlık verdiği sözlü olmayan kaynaklar da kendi içerisinde kazılı, çizili, yazılı, sesli, görüntülü ve elektronik olmak üzere altıya ayrılır (Ercan, 2017: 431-432). Tarihçi için mutlak şart olan aktarımların doğruluğu, kaynak yazarının olaya şahit olmasıyla kesinlik kazanmaz. Asıl sorun, söz edilen tarihsel olayı kaleme alırken, yazarı bunu yazmaya yönelten etkenlerin neler olduğunun bilinmezliğidir. Ancak dile getirilen sorunu bugünün hâkim değer yargıları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kavramsallaşmış anlamıyla etik değer içerisinde ifade etmek, anakronik bir yaklaşım ihtimali de taşır. Zira her kaynağın yazıldığı zamanın koşulları birbirinden ve bugünden farklıdır. Kaynağın kaleme alındığı günün bilimsel yaklaşımı, yazma ameliyesinin gerekçeleri ve yazarı olayları aktarmaya sevk eden dinamikler göz önüne alındığında bu meseleyi etik değer açısından olduğu kadar biraz önce söz edilen sübjektiflik bakımından da ele almayı gerektirebilir.

Öyle ya da böyle şahidi buna zorlayan koşullar her ne olursa olsun sonuçta geçmişi yeniden kuran tarihçiye yol gösteren belgelerin içindeki olay ve olguların hiçbiri bugüne saf haliyle ulaş(a)maz. Tarihin saflığını bozan, olayın tarihçinin eline olduğu haliyle değil, olaylara tanıklık edenlerin/kaydı tutanların zihninde verdiği şekliyle aktarılmasıdır. Temel olarak insan, gerçekte gördüklerinden ziyade görmeyi ya da duymayı umduklarını ifade etme eğilimindedir. Zira hafızanın, algının arabuluculuğu ve duygusal durumla birlikte tanıklıklara şekil verdiği kabul edilir. Zihin, ardı sıra gelen algılardan özellikle birini tercih ederek onları beklentiler, önceki bilgiler ve “*ne olmuştur*” şeklinde sıralayarak boşlukları doldurur. Böylece ne anlatacağına da karar vermiş olur (Vansına, 2021: 27-28).

Kayıtların, kaydedenin zihninde biçimlenmesi kaynak denilen belgeyi kaleme alanın insan olduğu, ihtiras, tutku ve çıkar gibi insana ait duygular taşıdığı, tanık olduğu veya duyduğu olayları, sonraki dönemlere aktarırken hislerin etkisiyle değiştirme ya da kendi arzuladığı hale sokma arzusu ile doğrudan ilintilidir. Zira insan; gördüklerini kendisini etkileyen hislerle aktarır (Vansına, 2021: 28). Bu yüzden tarihçi, her şahitliğin doğruluğuna kuşkuyla bakma, elindeki malzemeyi buna göre değerlendirme zorunluluğu duymalıdır. Bu zorunluluk, incelediği olayı tüm yönleriyle ortaya çıkarmaya çalışana, geçmişten haber veren bütün şahitlikleri detaylı biçimde araştırmaya, aktarılan olaya gerçekten tanık olunup olmadığını belirlemeye, verilen bilgilerin doğruluğunu kontrol etmeye sevk edecektir. Tarihinin yönelişi, tanıklığın gerekçelerini, biçimini ve amacını da kapsar ve böylece doğabilecek bilimsel sorunların daha başlangıçta engellenmesi sağlar (Halkın, 1989: 3). Söz konusu gereklilik, geçmişi öğrenmek isteyen ve onu insanlığa sunma çabasında olanı, nihayetinde sübjektif (ya da etik) bir problem olarak görülen kaynakların bu yöndeki niteliklerini göz önünde bulundurma, verilen bilgilere körü körüne inanmama, tüm belgeleri eleştiri süzgecinden geçirerek kullanma zorunda bırakır. Kaldı ki tarihi kaynaklar özünde nesnel (gerçeği ortaya çıkarma) olma amacı gütmmez. Bu durum dikkate alınmadığı takdirde “olmuş”u öğrenmek isteyen yanılarak önemli bir etik soruna yol açabilir.

Tarihin öğrenilmesinin önündeki en büyük engellerden biri de tanıklığın az oluşu ya da hiç olmayışıdır. Tanık olmazsa tarih de olmaz gerçeği, olayların bir biçimde aktarılmasının ne denli önemli olduğunun kanıtıdır. Ancak tarihi olayların öğrenilmesinde belgelerin azlığı kadar olaya tanıklık etmiş çok sayıda kaydın varlığının yarattığı zorluklar da bazı etik sorunları beraberinde getirebilir. Kayıtların olmamasının olayları anlamayı imkânsız hale getirmesi kadar belge fazlalığının da araştırılan olayın ortaya çıkarılmasını zorlaştırıcı özellik taşıdığını kabul etmek gerekir. Tanıkların olayları aktarma gerekçelerine bağlı olarak farklı bilgiler içeren tarafgirlik sorunu yanında, anlatılanlardan hangisinin doğru olduğu konusunda kuşkuya düşen tarihçi ister istemez bu problemlerin parçası haline gelmekle karşı karşıya kalabilir. Alman felsefeci Arthur Schopenhauer’un (1788-1860); “Kâğıt üzerine dökülen düşüncelerin kumsaldaki ayak izlerinden farklı olmadığı sonucuna varılabilir. Doğru, adamın yürüdüğü yolu görürsünüz, fakat yolda ne gördüğünü bilmek için onun gözlerine ihtiyaç duyarsınız”

(Schopenhauer, 2016: 126-127) cümlesiyle aynı yöndeki; “Tarihçilerin ihtiyaç duydukları daha fazla belgeden ziyade daha sağlam çizmelerdir” (Barzun-Graff, 1998: 34) sözünün sahibi İngiliz ekonomi tarihçisi ve eleştirmen *Richard Henry Tawney (1880-1962)* tam da bunu demek istemiş olmalıdırlar.

Kaynaklar, bu türden sorunlar barındırmaları dolayısıyla çok erken dönemlerden itibaren sert eleştiriye uğramaktan kurtulamamışlardır. Meseleyi bu açıdan ele alan *Michel de Montaigne (1533-1592)*, *Denemeler* adlı çalışmasının son sayfalarındaki *Kitaplar ve İnsanlar* bölümünde şunları kaydeder;

Ne yapacağız bu insanlarla? Yalnız kitaba girmiş tanıklıklara önem veriyor, insanlara kitaba girmedikçe, doğruluğu geçerli yaşı olmadıkça inanmıyorlar. Budalalıklarımızı harflere dökünce saygınlaştırmış oluyoruz. Okudum demek, birinden duydum demekten çok daha ağır basıyor. Ama ben, insanların ellerini ağızlarından daha inanılır bulmadığım, konuşurken saçmaladığımız kadar yazarken de saçmaladığımızı bildiğim ve bizim çağımızı geçmiş başka bir çağdan ayırmadığım için, Aulus Gellius ya da Macrobius kadar benim bir dostumu, onların yazdıkları kadar benim gördüklerimi öne sürebilirim. Onlar nasıl erdem için “uzun sürmekle daha büyük olmaz” diyorlarsa ben de doğruluk için, yaşı büyüdükçe akla daha yakın olmaz diyorum. Sık sık söylerim: “Örneklerimizi hep yabancılardan ve okul kitaplarından vermemiz ahmaklıktır düpedüz. Örnekler, Homeros’un, Platon’un zamanında olduğu kadar boldur bugün de. Ama biz düşüncenin doğruluğundan çok, örneklerin gösterişi peşindeyiz; kanıtlarımızı kitapçı Vascosan ya da Palantin dükkânından alıp kullanmak, kendi köyümüzde gördüklerimizden çıkarmaktan daha üstün bir doğruluk sağlarmış gibi. Ya da belki gözümüzün önündekileri ayıklayıp değerlendirmeye, onları sığağı sığağına eleştirip örnek haline getirmeye yatkın değil kafamız. Çünkü kendi tanıklığına güvenecek kadar bilgin ve yeterli değiliz dersek, yersiz söz etmiş oluruz. O kadar ki, bence en orta malı, en çok bilinen, en gösterişsiz şeyleri kendi ışıklı yanlarından görebilsek, onlardan doğanın en büyük mucizeleri, örneklerin en zenginleri çıkarılabilir, özellikle insan eylemleri konusunda. (Montaigne, 2021: 309)

A. Schopenhauer da bazı kitapları berbat olarak tanımlar ve yazılma sebeplerini sırf para kazanmak ya da makam mevki elde etmenin aracı olarak gördüğünü belirterek, yazarları kendi dönemlerinin egemen olan fikirlerinin dar alanında sıkışıp kalmakla, bataklıkta biteviye çırpınıp durmakla itham eder (Schopenhauer, 2016: 128). Bununla da yetinmez; bir yazarın malzemesini doğrudan kendi kafasından, bir başka ifadeyle müşahedelerinden çıkarmadıkça okunmaya değer olmadığı yargısında bulunur ve olaylara tanıklık ederek aktaranlardan sonra eleştiri sırasını, kitap imalatçıları, derlemeciler ve sıradan tarihçiler ile bunlara benzer diğerlerine verir. Ona göre saydıkları bu kişileri, malzemeleri doğrudan doğruya yukarıda suçladığı şekilde yazılmış kitaplardan almakla, bunları geliştirme ya da değiştirme şöyle dursun herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan kullanmakla suçlar. Alman felsefeci, kaynak ve etik konusunda

başka bir konuya daha parmak basarak oklarını çevirmenlere yönelterek, takip ettikleri yazarları tercüme edenleri, metinleri düzeltip değiştirmekle suçlayarak kaynak ve etik konusunda çok önemli bir konuya değinir. Yapılanı küstahça bulduğunu ekleyerek, bunu yapanlara başka insanların eserlerini rahat bırakmalarını, çevirmeye değer buldukları kitapları kolaysa kendilerinin yazmalarını salık verir (Schopenhauer, 2016: 144, 146).

Esasında tarihi kaynaklardaki sorunun temeli; siyasal iktidarın sağlanmasının en önemli araçlarından birinin kültür olmasına dayanır. Zaman içerisinde; sanat, bilim, din ve hatta dil, hem insanları yönetmenin hem de toplumsal hiyerarşinin bir aracı halini alınca baskın kültürün uzmanlaşmış entellektüelleri; inançlar, gelenekler ve diller üzerinden itaat eden toplum ile yöneten iktidar ilişkilerini belirleyenlerin başında gelmeye başladılar. Bunu sanatsal beğenilerden, giyim tarzına, yeme içme alışkanlıklarından, din, felsefe, bilim hatta konuşulan dile kadar her türlü kültür unsurlarından faydalanarak yönlendirdiler. Böylece bağlı oldukları yöneticilerin etkisini sürdürme çabası göstererek, mevcut siyasal durumun devamını sağlarken kendi konumlarını garanti altına almayı öncelikli görev haline getirdiler (Swartz, 2011: 11, 18). Maddi ve idari anlamda iktidar sahibinin etrafında şekillenen ve onun kontrolü altında gelişen entelektüel muhit, iktidar sahibi için gerekli olan bu zorunluluktan faydalandı. Ortaya çıkan sonuç entelektüellerin etki alanını iktidar sahibinin aksiyon sahasının içine hapsetti. Özellikle yazı geleneğinin iktidarın izin verdiği ölçüde ve onunla iç içe olan eğitim kurumlarında olduğu düşünüldüğünde, buradan yetişenlerin kaleminden çıkan yapıtların içeriğinin, iktidarın gücünü perçinlemede rol oynayan en önemli aygıt olması kaçınılmaz hal aldı. Böylesine ciddi etik sorun taşıyan eserleri kaleme alan dönemin entelektüelleri, iktidar etrafında muhit bulabildikleri ve kazanımlarını baştakilerin himmetine borçlu oldukları için yönetici ya da sistem eleştirisi yapmaktan veya yanlışı dile getirmekten her zaman kaçındılar (Eroğlu, 2021: 20-21). Zira matbaanın yaygınlaşmasına kadar muhtaç oldukları hükümdar ve seçkin sınıfı, bu bakımdan bilgin ve sanatkârların velinimetini konumundaydılar. Hükümdar ve entelektüeller arasında çıkara dayalı gelişen bu ilişki, hanedan içi çekişmeden kaynaklanan rekabet ve üstünlük yarışında hizmetliler kadar bilim, sanat, edebiyat ve şairleri de taraf yaptı (İnalçık, 2005: 9-10). Önemli bir kişi olma şansı, yöneticinin iltifatına bağlı olduğundan eli kalem tutan herkes yazdıkları eserleriyle şan, şeref ve refahı, hükümdar ve seçkinlerin saraylarında arayıp, (İnalçık, 2005: 13, 15) İnalçık'ın altını çizdiği haliyle Fuzuli'nin Şehzade Bayezit'e yazdığı mektubunda dile getirdiği gibi *hidmet-i şerife teveccüh etmek* gayesi güttüler (İnalçık, 2005: 65).

Genelde ilmiye sınıfına mensup yazar ile yönetici arasında gelişen bu türden patronaj ilişkisi, hiyerarşinin temel prensipleri arasında yer aldığı için bugüne kalan kaynaklardaki etik sorunların ana sebebinin oluşturdu. Bu sorun sadece sonraki dönemlerin değil eski zamanların da en önemli problemi arasında yer alıyordu. Mesela İslam öncesi Türk tarihine dair yerli kaynakların az oluşunun yanında var olanların da yönetici veya seçkinlerin talepleriyle yazılmış olması

aynı soruna işaret eder ki bu yüzden araştırmalarda söz edilen tarihi metinlerin daha dikkatli değerlendirilmesi zorunluluğu doğar. Bilge Kağan'ın emriyle isteklerinin taşa kazındığı anıt yazıtlar başta olmak üzere diğer tüm mezar kitabelerinde durum aynıdır. Özellikle Bilge Kağan'ın diktirdiği taşların; itaati, karşı gelmemeyi, halka ve beylere kağan otoritesine boyun eğmeyi salık veren satırlarla dolu olması bunun kanıtı niteliğindedir (Barthold, 2006: 9). Türlere dair bilgiler içeren Çin yıllıklarındaki kayıtlar da, yazarlarının devletin resmi yazıcısı olmaları ve kaydedilen verilerin taraflı bir gözle yazılması sebebiyle aynı şekilde sübjektif değerlendirmeler içerir.

Türlerin İslam coğrafyasına girmesi ve İslam dünyasıyla tanışmasının ardından yazım geleneğinde kendini gösteren değişime rağmen benzer etik sorunlar dönemin kaynaklarına yansımıştı. Hiç şüphesiz ki İslami dönem Türk kaynakları bu türden etik sorunlarla doludur. Zira, okuma yazma geleneği yöneticinin kontrolündeki dini kurumlar içerisinde oluşmuş, bu da yazarları hem inançsal bir formasyonla şekillendirmiş, hem de yukarıda değinildiği gibi hamisi durumunda bulunan yöneticinin istemediği konuyu yazamamasına yol açmıştı. Söz gelimi Karahanlı döneminde siyasal iktidarın aldığı yeni hali betimleyen önemli çalışma, dönemin özelliğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Balasagunlu Yusuf tarafından kaleme alınan ve Edebülmülük, Ayinülmemleke, Zinetülümera, şahnâmei Türki, Kutadgu Bilig gibi değişik adlarla anılan eser, doğrudan Karahanlı Hanı Tavgaç Buğra'ya sunulmuştu (Yusuf Has Hacib, 1994: 7). Yusuf'un eserinin en önemli yönü, Karahanlı dönemine ait bir öğreti kitabı olarak kabul edilmesine rağmen esasında ilk normatif çalışmalardan biri olmasıydı. Yazar, eserinde verdiği bilgilerin herkese faydalı olduğu ancak en çok yöneticilerin yararlanacağı, dahası hükümdarların önemle korunmasının gerekliliğini vurguladı ki bu da on birinci yüzyıl kaynağının siyasal iktidar açısından normatif yönünü ortaya koyuyordu (Eroğlu, 2021: 119). Yusuf, beyler arasında Türlerin en iyi olduğunu yazdı ve Karahanlıların soylarını bağladıkları Alp Er Tonga'dan bahsederek atalarının kahramanlıklarını övdü. O büyük bir gururla dünya hâkimiyetinden bahsetti. Bunu hedef olarak koydu ve gerçekleştirmenin yolunu çokça fazilete sahip olmak esasına dayandırdı. Kılıçla ancak düşmanın boynunun kesilebileceğini, ülke ve halkın kanun yolu ile düzen içinde tutabileceğini kaydetti (Yusuf Has Hacib, 1994: 31). Ona göre yönetici, ay ve güneş gibiydi ve dünyayı aydınlatan kişiydi. Balasagunlu; yöneticiyi kutsal saydı ve onu aldığı tedbirle memleketi derleyen, düzenleyen, koruyan, zenginleştiren kişi olarak tasvir etti. Bunun şeriatın emri olduğunu da hatırlatarak İslam'a vurgu yapmaktan geri durmadı (Yusuf Has Hacib, 1994: 40, 42).

Kutadgu Bilig'den hemen sonra kaleme alınan ve Selçuklu dönemi kaynaklarından olan Siyasetname, her ne kadar bir öğreti kitabı gibi görünse de asıl olarak siyasal iktidarın çerçevesini çizen içeriğe sahiptir. Aynı zamanda devlet adamı olan Nizamülmülk, kaleme aldığı eserinde otoritenin sağlanması kavramsal çerçevesini çizerken yönetici ve onun etrafındaki siyasal iktidar alanının kuramsal temelini ortaya koymayı hedefleyen amaç gütmüştü. Siyasal iktidarın alanını belirleyen yazar, İran devlet geleneği ile İslam öğretisine

dayanan doktrinini eseriyle ortaya koyarak normatif bir çalışma kaleme almıştı. Temel gayesi; sultanlara ilahi inançla itaat eden ve onu kutsallaştırmakla görevli olduğunu hissettiren bir idareci olduğunu gösterme çabasıydı. Türk, İran ve İslam geleneğine dayanan kanıtlarla hareket etmişti. Tanrı, birini seçerek lider yapardı. Amacı, yarattığı insanların kendi adaleti içerisinde yaşamaları ve devletin bekasını hedeflemelerini istemesiydi. Dünya işlerini düzene koyma, kullarının huzurunu sağlama işini ona verirdi. Liderin görevi, fitne, fesat ve karışıklık kapısını kapatmak, buna sapanları yok etmek, ya da yola getirmektir. Bu gerekçe, Tanrı'nın belirlediği lideri, haşmetli ve heybetli görünmeye sevk ederdi. Kulları görsün ve farkında olsunlar diye haşmetli lideri onların gözlerine ve gönüllerine sokardı. Bu aslında Tanrı'nın kullarından birine saadet vermesi demekti. Saadet, devlet anlamına geliyordu. Devlet sahibi lider, akıl ve bilgi ile donatılmıştı. Ayrıca hak edenlere makamlar ve mevkiler de verirdi. Onun yarattığı makam ve mevkide oturanlar, din ve devlet işlerini yoluna sokmalıydı. Tanrı'nın adaletini ona tabi olan kullarına yaymak, liderlerin asıl göreviydi. Ayrıca liderler, insanların ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar. Kanal açmak, ırmak yataklarını kazmak ve üzerlerinden geçebilmek için köprüler yapmak, tarım alanlarını verimli hale getirmek, kalelerde surlar inşa etmek, kentler kurmak, ana yollar üzerine güvenlik karakolları inşa etmek, medreseler yapmak, diğer görevleri arasındaydı (Nizamülmülk, 1999: 146-148).

Kaynakların yazılış gerekçeleri açısından Osmanlı dönemindeki durum yukarıda verilenlerden farklı değildi. Anadolu'nun karmakarışık siyasal ortamında oluşum evresine başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ardı sıra iktidara gelen yöneticilerinin en büyük kaygıları meşruiyetine yönelik muhalefetti. Her zaman önceliklerini bu tür endişeleri ortadan kaldırmaya verdiler. Amaçlarına ulaşmak ve söz edilen sorunu çözmek adına dönemin entelektüellerinden destek istemekte hiç beis görmediler. 1402 Ankara bozgunundan sonra yıkılan devleti yeniden ayağa kaldıran Mehmet'in (I) oğlu Murat (II) bunlardan biriydi. O, her ne kadar gerek Anadolu'da, gerek Rumeli'de askeri gücüne dayanan bir başarı ele etmişse de, en büyük endişesi, Timur istilasının yarattığı etkinin hala devam ediyor olmasıydı. Daha babasının ölümünden sonra iktidarı ele alır almaz beylerin kendisine karşı giriştikleri hamleler, siyasal iktidarının meşruiyeti açısından önemli soru işaretleri içeriyordu. Bunun için akıllıca davrandı ve Oğuzculuğa sarıldı. Amacına hizmet etmek için saray görevlisi olan ve babasından iyi eğitim almış Arapça ve Farsçaya hâkim Yazıcızade Ali'yi buldu. Ona bir tarih kitabı kaleme alması emrini verdi. Niyeti, iddia edildiği gibi (Bakır, 2008: VII) Türklük şuuru, Türk Kültürü ve Edebiyatı'na olan bağlılığı ya da Türkçe yazma geleneğini canlandırma isteği değildi. Hedefi, Osmanlı tarihi açısından ilk normatif çalışma niteliğinde bir kitap yazdırmak, böylece Timur soylular ile girilen siyasal iktidar kavgasında kaybedilen itibarın yeniden elde edilmesi ve oluşturulmaya çalışılan Osmanoğlu otoritesinin sağlanması için geleneksel mirastan yararlanmaktı (Eroğlu, 2021: 246). Selçuklu zamanı eserinden aynen alınarak başına Oğuzname eklendi ve önceki dönemin mirasına sahip çıkıldığı gösterilmeye çalışıldı. Arzulanan

Osmanoğlu ile Çinggis soyluları karşılaştırarak Murat'ın hanedanının hepsinin üstünde olduğunun kanıtlamaktı. Bu aslında dedesinin, Timur karşısındaki başarısızlığı ile elden kaçırdıkları siyasal iktidarlarını, yeniden ve güçlü bir biçimde kurma çabasının en görünür haliydi. Özellikle Oğuz'dan sonra Kayılar'dan olanların hep han olageldiğinden bahsedilerek Arap ve Acem dünyasının birliğini sağlayan orduların başında, din düşmanı kafirlere karşı savaştan Murat, uhrevi ve dünyevi lider olarak gösterildi. Yazıcıoğlu Ali, Osmanoğullarının Çinggislilerden ileri görüldüğü iddiasını şer'i ve örfi hukuka dayandırdı. Tüm Türk hanlarına, Murat'a itaat etmeleri tavsiyesinde bulundu (Bakır, 2008; 24). Böylece Murat, Anadolu'yu fetheden Selçukluların mirasçısı sayıldı (Eroğlu, 2021: 247).

Benzer şekilde Mehmet (II) de bu yola başvurmuştu. Yarattığı Osmanlılık ideolojisinin esasını, teoride biçimlendirme işini kaleme aldırıldığı teşkilat kanunnamesiyle yaptı. Yazılı ilk kanunname olan bu metin, aslında Mehmet'in siyasal iktidarının meşruiyetinin normatif yönünü oluşturuyordu. Devlet adamlarının yerleri, padişaha arza kimlerin çıkabileceği, idari işlerinin yürütülmesine dair kuralların nelere olduğu, suçlar, görev karşılığı ücretlerin miktarları, diğer devletlerin vereceği vergiler ile hanedan ve devlet erkânının elkab örnekleri gibi farklı konuların yer aldığı üç bölümlük kanunname, görünüşte bir protokol kuralları bütünüymüş gibiyse de aslında tam anlamıyla Mehmet'in temsil ettiği Osmanoğulları siyasal iktidarının sınırlarını belirleyen, normatif bir çalışmaydı. Kanunnameyi protokol kuralları metniymiş gibi gösteren hükümlerine karşın "*Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve dahi benim de kanunumdur. Evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla amel olalar*" (Özcan, 1980-81: 29) maddesi, Mehmet'in (II) asıl gayesinin babası Murat (II) ve dedesi Mehmet (I) zamanının en büyük sorunlarından biri olan Timur istilasının izlerini yok saymaya yönelik çabasını ortaya koyuyordu. Çabası, Murat (II) zamanında Osmanoğulları'nın Oğuz'a uzanan soy çizelgesi üzerinden Çinggis soylularına göre üstün olduğu vurgusuydu (Eroğlu, 2021: 254-255).

Ama kaynak ve etik bakımından on beşinci yüzyılın asıl sorunlu eseri, Mehmet'in (II) oluşturmaya çalıştığı yeni imparatorluk modelinin doktrineri olmayı hedefleyen Tursun'un kaleme aldığı *Tarih-i Ebu'l-Feth* adlı kaynaktı. Mehmet'in ölümünden sonra yazdıklarıyla Tursun'un belirlemeye çalıştığı ideoloji, kanunnamede eksik kalan yönleri tamamlamaya yönelikti. Ona göre lider kutsaldı ve mutlak egemendi. Tursun, Tanrı'nın yeryüzünde kendi emirlerini tebliğ edecek bir halife yaratacağını emrettiği kutsal buyruğunu kaynak göstererek, bu emri yerine getirecek yöneticiye tebaanın, onun kutsallığını dikkate alarak sorgusuz sualsiz şükretmesi ve itaatte kusur göstermemesi esasının altını çizdi (Tursun Bey, 1977: 3 vd.). Âli Osman'ın yöneticisi, her şeyin üstündeydi ve tebaanın ona ihtiyacı vardı. Yöneticinin mertebesi şerefli, vücudu uluydu. İnsanlar tabiatları gereği kavgaya yatkın oldukları için, birlik ve düzen içinde yardımlaşarak yaşamalarını sağlama adına, örf denilen bazı hukuksal kurallara gereksinim duyarlardı. Kuralları belirleme görevini yöneticiler üstlenirlerdi. Onların aldığı tedbirler, insanların hayatını düzene soktuğu için halk

ona itaat etmeliydi. Yöneticinin vücudu, akıl ve his ile donatılmıştı ve herkes takdir olunan bu nimete şükretmeliydi (Tursun Bey, 1977: 10-13).

Sınırlarını en geniş haliyle belirlediği yeni yönetici modelini, uhrevi olarak destekleyen bilgileri ekledi. Ululemre itaati zorunlu kılan kutsal emir ile peygamber ve melekler dışında, sultanınkinden yüksek, başka bir rütbenin olmadığını belirten hadise yer verdi (Tursun Bey, 1977: 13). Yaratılanlardan bazılarının diğerlerinden üstün kılındığını belirten ayeti kanıt göstererek yöneticilerin diğer insanlardan üstün olduğunu yazdı. Yöneticide olması gereken vasıfları, Nasiruddin Tüsi'den alıntıladi. Bunlar üçe ayrılıyordu. İlki, iyiyi kötüden ayırabilme yeteneği yani natıka kuvveti, ikincisi bahadırılık, yiğitlik, korkmadan her işe atılabilme anlamında olan gazap kuvvetiydi. Üçüncüsü de şehvet, yeme-içme, evlenme gibi insanı duygular olan şehvani kuvvetti. Bunlar; adalet, cesaret, sefahat ve neslin devamı olarak belirlenmiş kıstaslardı. Yöneticideki hikmet, şecaat, iffet, adalet vasıflarına kerem, vefa, vakar ve mürüvveti de kattı. Yönetici, adalet, hilm, cömertlik ve hikmet sahibiydi olmalıydı. Sıralanan vasıflar yöneticinin övülme ve onun hakkında güzel sözler söylemenin gerekçesiydi. Tüm bu vasıflar devletin ve saltanatın devamı için gerekliydi (Tursun Bey, 1977: 16-23). Normatif eserine, tarih boyunca yöneticilerin o ana kadar hep olduğu bundan sonra da olmaya devam edeceğini belirterek devam etti. Belirlediği ilkelere göre iyi bir devlet yöneticisi; güzel nam salmalı, ahiretini kurtarmak için çok çalışmalı, para ve mal harcama yoluyla kalp kazanmalı, adalet ve faziletle ülkesini kalkındırmalıydı. Tursun, Mehmet'in iyi huy ve vasıfları üzerinde topladığını, başka ülkelerin yönetilmesinde, kurtarılmasında, düşmanın yok edilmesinde, hazinenin zenginleşmesi ve saltanat işlerinde son derece başarılı olduğunu, yaptığı onca güzel işlerin hikmet taşıdığını yazdı (Tursun Bey, 1977: 31-33). Tursun'un kaleminden çıkan bu satırlar, esasında çalışmasının normatif yönünü ortaya koyuyordu.

Mehmet (II), yukarıda dile getirilen kanunnamesiyle meşruiyeti üzerinde herhangi bir gölge bırakmamak için benimsediği prensipleri kanun haline getirerek kayıt altına almasının yanı sıra hoşlanmayacağı konularda yazanları cezalandırıyordu. Ünü, şanı, şöhreti ne olursa olsun yazar takımı, arzusu dışında kalem oynatırsa, gazabına uğrardı. Mevlâna Abdülkadir, Nahifi ve Velîyüddin oğlu Ahmet Paşa bunlardandı. Her üçü de kalemiyle padişahı kızdırmalarının karşılığını sürgün edilmekle ödemişlerdi (İnalçık, 2005: 17). Mehmet (II) döneminde yazdıkları dolayısıyla kitapları yakılarak zehirletilmek üzere sürgüne gönderilen bir diğer isim de Sinan Paşa'ydı. O canını kurtardı. Ancak Bayezit (II) zamanında, çağdaşı âlimleri bile beğenmediği için eleştiren Molla Lütüfi diğerleri kadar şanslı değildi. Zındıklıkla suçlandı ve tutuklandı. Canını kurtarmak için yine kalemine başvurdu. Masumiyetini ileri gelenlere şiirler yazarak ispat etmeye çalıştı. Lakin kalemi, celladın kılıcı kadar keskin ve etkin değildi. Başı gövdesinden ayrılarak öldürüldü (Aslan, 2021: 52-53).

Mehmet'in oğlu Bayezit de (II), İdrisi Bitlisi'ye seleflerinin tarihini doğrulaması ve hanedanın ahvâlini ve yaptıklarını açıklayan bir tarih yazmasını emretmişti. Yazar bu talebi eserinde şöyle kaydetti;

Osmanlı saltanatının başlangıcı olan 710/1310 yılından bugünkü gün olan 908/1502-1503 yılına kadar, bu yüce hanedanın ahbârını tashih ve ahvâl ü âsârını izah etmek üzere, hâs ve avâmın nezdinde rağbet görecektir, belagâtlı bir üslûp ile zarif ve lâtif bir telifin tertip ve tanzimi hususunda, uyulması vacip olan sultanın emir ve fermanını bu fakir-i hakire ulaştırdılar. (İdris-i Bitlisi, 2013: LVIII).

Yönetici ve seçkinlerin canını sıkkan düşüncelerini kaleme alanların cezalandırılmasının yanında aykırı fikirler yazmanın yaratacağı sorunların farkında olan ve başından itibaren bundan kaçınanlar için sonuç her zaman olumlu oluyordu. Bu yüzden yazma ameliyesini, tarihi olayları nesnel biçimde aktarmaktan ziyade hem sahip olduklarını kaybetmeme hem de yeni ikballer elde etmenin aracına dönüştürdüler. Haliyle olandan ziyade olması isteneni kaydetmeyi tercih edenler için kitap yazmak, yöneticilerin gönlünü okşamanın ve istediklerini almanın en etkili yöntemlerden biri haline geldi. Bu yola başvurma ve taleplerini dile getirmede sınırları aşanlar, hatta kelimelere takla attıranlar bile vardı. Ada'i-yi Şirazi çıtayı en yukarı taşıyanlardandı. Kalemine yansıdığı haliyle o, dönemin padişahı adına yazdığı eserinde, hamisi Selim'e (II) şöyle sesleniyordu;

Sen güneşsin, bense senin yolunda bir zerreyim

Senin huzurunda, zerreden de değersiz bir şeyim

Eğer acımandan dolayı senden bir ilgi görürsem

Bir zerre gibi kara topraktan yükselirim

Sözün sancağını öyle bir yükseltirim ki

Utarid'in kalemi elinden düşer. (Ada'i-yi Şirazi, 2007: 21)

Osmanlı saray çevresinde muhit bulan yazarların neredeyse tamamında benzer yönleri görmek mümkündür. Hatta bu tarz yazma usulü bir gelenek haline almıştı. Altı çizilen yazma geleneği, yöneticinin rahatsızlık duyacağı satırları yazanların cezalandırılmasının aksine hoşuna gidecek şekilde kalem oynatanların ödüllendirmelerinin önünü açtı. Buna dair çok sayıda örnek göze çarpar. Söz gelimi; Hünername yazarı Seyyid Lokman yaptığı övgülerin karşılığını alanlar kervanına katılanlardandı. İran Seferi'nde Osmanlı padişahı Süleyman'ı (I) öven satırlarının karşılığını yüklü bağışla almıştı. Süleyman ona karşı oldukça bonkör davrandı. Sadece nakit olarak değil aynı zamanda önemli bir görev verecek kadar cömertliğini gösterdi. Seyyid Lokman, övgüsüne karşılık önemli bir görev de kapmayı başarmıştı. Mısır defterdarlığına atanmasını kaleminden dökülenlere borçluymuştu. Süleyman (I) döneminin en önemli kaynak yazarlarından olan Celalzade Mustafa da sunduğu bir kasideden dolayı yaklaşık kırk beş bin altınla ödüllendirilmişti (İnalçık, 2005: 29-30, 61-62). Celalzade'nin Selim (I) ve oğlu Süleyman (I) dönemlerinin en önemli kaynakları arasında sayılan Selim-nâme ve

Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik adlı eserlerin yazarı olduğunu da unutmamak gerekir.

Yazarlar, bu tür eserleri yazarken inancı da buna alet etmekten geri durmadılar. Dünyevi siyasal güç sahiplerinin himaye ve inayetlerini kazanmanın yanında öbür dünyada Tanrı'nın rızasını, Peygamber ve velilerin şefaatinin elde etmenin aracı olan kaside ve şiiri kullandılar. Şairlerin kaside ve şiirleri, yöneticileri övmek ve onların yakınında yer almak için önemli rol oynuyordu. Yine Süleyman'dan (I) inayet bekleyen Sahî ve Âşık Çelebi bunu dile getirmekten kaçınmayanlar arasındaydı. Bu tür gönül okşayıcı satırlardan çok memnun olan şehzade ve padişahlar sırf bu yüzden sürekli övücü şiir ve kasideler kaleme alan şair ve yazarları, muhasib (nedim) olarak yanlarında tutmaya özen göstermişlerdi (İnalçık, 2005: 23, 42-43, 48).

Kaynaklarda var olan sorunlara dair hususların yer aldığı yukarıdaki aktarılanların dışında özellikle istinsah (kopyalama=çoğaltma) edilmiş nüshalarda da oldukça önemli etik sorunlar bulunmaktadır. Müstensihlerin eserleri kopya ederken yaptıkları oynamalar ciddi sayılabilecek sorunlara yol açar. Her ne kadar yumuşak bir ifadeyle suskunluk, sansür veya otosansür olarak adlandırılrsa da (Aslan, 2013: 50, 59) esasında ortaya çıkan sonuç tam olarak etik soruna işret etmektedir. Sonraki dönem tarihçilerinin müstensihlerce yeniden inşa edilen eserleri kullanırken dikkatli olmaları, kaynak yazarının aktarmaya çalıştığı olayları herhangi bir değişikliğe uğramamış haliyle ortaya çıkarmaları, tarihsel gerçekleri ortaya koymak için bir zorunluluktur. Bunun çok zor ve uğraştırıcı bir uzmanlık alanı olduğunu eklemek gerekiyor.

Tarihi kaynaklarda göze çarpan sorunlardan bir diğeri ise yazarın kendi döneminden önceki olaylarla ilgili verdiği bilgilerin doğruluğu konusundadır. Önceki dönemlere dair olayları aktaran yazarların bu bilgileri nereden aldıklarına dair açıklamada bulunmamaları, sorunun kaynağını oluşturur. Kaydettikleri bilgileri başka bir kaynaktan almışlarsa bile o eseri yazarın zihninde şekillenerek aktarılan veriler, bu kez onun zihninde yeni bir hale bürünme riski taşır. Zaten olayı gerçekleştiren kişinin niyetini, kendi düşün dünyasında kurarak aktaran ilk kaynağın bilgileri, ondan alıntı yapanın zihinde yeniden şekillenince sonraki dönemin tarihçilerine bambaşka bir biçimde ulaşması sonucunu doğurduğu inkâr edilemez. Geline yerin tarihsel olayların gerçekte nasıl olduğu konusundaki şüpheleri arttırarak yeni bir etik soruna yol açtığı da ileri sürülebilir.

Buna dair en çarpıcı örnek, biraz önce bahsedilen ve Bayezit (II) tarafından seleflerinin yaptıkları ile Osmanlı hanedanının eserleri hakkında bilgi vermesi için yazılmasını emrettiği İdris-i Bitlisî'nin eseriyle ilgili dönemin ileri gelenlerinin iddialarında karşımıza çıkar. İdris-i Bitlisî eserinde kendinden öncekilerin yazdıklarından intihal yapmakla suçlanmıştır. O, savunmasında çok ağır sözler kullanmış, akbabaların ile her kurt ve leş yiyenlerin yarı bıraktıkları yemlerde gözünün olmadığı yazmıştı. Bitlisî kendisini ceylan avlayan aslana benzetirken, ithamda bulunanları artıklarından istifade eden tilki ve çakal olarak

niteler. Devamında sahip olduğu ilmin, yazmasına izin verecek seviyede bulunması dolayısıyla buna muktedir olduğunu ekleyerek şunları kaydeder;

Suphanallah! Zamanımızın insanları insaf şivesine ne kadar da yabancılaşmışlar. Zulüm, akılsızlık ve cehalet ülkesinin rezil ve alçakları nasıl da mürüvvetle dolup taşmışlar. Âl-i Osman Devleti'nin ortaya çıkışının başlangıcından şu ana kadar iki yüz yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen Rum memalikinin kendilerini fazilet ve isti'dât sahibi addedenleri ile kendilerini ilim ve irşâd ehline benzetenleri, cennet-mekân olan padişahların sonsuz ihsânlarıyla zenginliklere gark olmalarına rağmen (Osmanlı padişahlarının) müşrikler karşısında gösterdikleri kahramanlık ve fütuhatıyla ilgili içtihatlarından ve gerçekleşen vâkıâlarından tek bir destânı bile şanlı padişahların yaptıkları iyiliklerine karşı teşekkür bâbında yâdigâr olarak bırakmamışlardır. Bu mazlum fakir ve mahrum hakir onların gördükleri ihsanlardan zerre kadar görememiş olmasına rağmen perilerin maskesi işbu sekiz cennette ihsan sahibi padişahların köhne hikâyelerini ve tarihlerini ortaya koydum. (İdris-i Bitlisî, 2013: XXXI)

Sonuç olarak; verilen bilgilerden, tarihçilere aktardıkları olaylarla yol gösteren kaynakların yazarlarının eserlerini kaleme almalarındaki temel motivasyonlarının şan, şöhret, itibar, makam ve gelir kazanma amacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla kaleme alınan eserlerin, hamileri olan yöneticilerin siyasal amaçlarına hizmet etmeyi hedeflemelerinden dolayı, tarihsel olayların gerçek hallerini aktarmaktan ziyade istenileni almaya yarayan bir araç haline dönüştüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Eser sahipleri yazdıklarıyla kendi arzularını elde ederken, hamilerine de gerekli siyasal meşruiyetlerini sağlama imkânı vermişlerdir. Yazılanlardaki normatif unsurlar, dönemin siyasal ve entelektüel muhitinde yarattığı etkiyle politik sonuçların kazanılmasını sağlarken, yönetici sınıf dışındakiler nezdinde padişahı kutsal kişiliğe dönüştürmüş, itaati mutlak sonuç şekline büründürmüştür. Böylece o dönem için geçerli olan itaat düzeninin inşası sağlanmıştır. Bu yüzden tarihçilerin kullandığı tarihi kaynaklar, tarihsel olayların doğru şekilde aktarılmasından ziyade mevcut siyasal iktidarın himayesine muhtaç yazarların kendi ikballeri ile hamilerinin siyasal meşruiyetlerini sağlayan niteliğe bürünmüşlerdir ki bu da oldukça önemli bir etik soruna işaret etmektedir. Dönemin yönetici ve entelektüelleri arasında karşılıklı çıkar ilişkisinin ana hatlarını belirleyen kaynakların içerdiği etik sorunlar, söz konusu eserlerden yararlanarak geçmişi anlamaya çalışan modern tarihçiler için oldukça önemli bir sorundur. Özellikle H. İnalçık'ın deyimiyle yazar ve yönetici arasındaki patronaj ilişkisi çerçevesinde kaleme alınan ve dönemin olaylarını aktaran kaynakların barındırdığı subjektifliğinin etik sorunlar taşıdığı akıldan uzak tutulmamalıdır. Çok ciddi eleştiri süzgecinden geçirilerek kullanılmak zorunda olunan kaynak eserlere körü körün bağlanılmamalı, yazarın eseri kaleme alma amacı göz önünde bulundurulmalıdır. Kaldı ki, kaynaklarda bile bazen aynı konuda iki farklı görüşlerin değişik sayfalarda yer aldığıyla karşılaşmak mümkündür. Kaynaklarda karşılaşılan bu tür sorunları ciddi eleştiri süzgecinden geçirmeyen tarihçiler, alıntı yaptıkları eserlerde aynı konuda zıt görüşleri

farkında olmada kendi çalışmalarına aynen aktarma dikkatsizliğine de düşebilirler. Bu da ciddi bir etik kural ihlali olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ada'i-yi Şirazi (2007). *Selim-nâme* (Çev. Abdüsselam Bilgen). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, S. (2021). Büyük alıntılara küçük katkılar ya da müstensih savaşları; Molla Lütfi'nin müstensihleri. *VIII. Tarihyazımı Çalıştayı*. Bandırma.
- Bakır, A. (2008). *Yazıcızade Ali'nin Selçuknâme isimli eserinin edisyon kritiği. İstanbul* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi).
- Barthold, V. V. (2006). *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*. K. Y. Koprıman ve İ. Aka (Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barzun, J. F. ve Graff, H. (1988). *Modern araştırmacı*. Ankara: Tübitak.
- Ercan, Y. (2017). *Tarih araştırmalarında yöntem ve teknik*. Ankara: Turhan.
- Eroğlu, H. (2021). *Türklerde siyasal iktidarın gelişim tarihi*. İstanbul: Post.
- Halkın, E. L. (1989). *Tarih tenkidinin unsurları* (Çev. Bahaeddin Yediyıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İdris-i Bitlisî. (2023). *Heşt Behişt VII. Ketîbe*. (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (2005). *Şair ve patron, patrimonial devlet ve sanat üzerine sosyolojik bir deneme*. Ankara: Doğubatı.
- Montaigne, M. (2021). *Denemeler* (Çev. Sabahattin Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İşbankası.
- Nizamülmülk. (1999). *Siyasetname*. (Haz.). M. A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, A. (1980-81). Fatih'in teşkilat kanunnamesi ve nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33.
- Schopenhauer, A. (2016). *Yazarlık ve üslup üzerine toplu eserler-2*. (Çev. Göksu Birol). Ankara: Yason
- Schopenhauer, A., (2016). *Okumak ve kitaplar üzerine toplu eserler-2*. (Çev. Göksu Birol). Ankara: Yason.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar pierre boudieu'nun sosyolojisi*. (Çev. Elçin Gen). İstanbul: İletişim.
- Tursun Bey. (1977). *Tarih-i ebu'l- feth*. M. Tulum (Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

- Vansına, J. (2021). *Tarih türü olarak sözlü gelenek* (Çev. E. Teğın.). Ankara: Tün.
- Yusuf Has Hacib. (1994). *Kutadgu bilig*. (Çev. R. R. Arat.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğı Yönergesi. (t.y.). Yükseköğretim Kurulu. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx>.